

Polisi Ehangach y DU ar Dir Cyhoeddus

I gyd-fynd â'r [adolygiad o bolisi Cymru](#) ar dir cyhoeddus, buom hefyd yn archwilio deddfwriaeth gysylltiedig neu gyfatebol ledled Lloegr, yr Alban a Gogledd Iwerddon, i weld lle y gallai fod arferion presennol i'w defnyddio neu ddysgu oddi wrthynt.

Pa bolisiau cyfredol ac arfaethedig sy'n rheoli'r defnydd o dir cyhoeddus yn benodol a beth maen nhw'n ei ddweud?

Lloegr

Yn Lloegr, mae rheolaeth tir cyhoeddus yn cael ei ddylanwadu'n bennaf gan gyfuniad o bwysau cyllidebol awdurdodau lleol, unedol a chyfunol, cynllunio lleol a chenedlaethol, a pholisi amaeth-amgylcheddol.

Roedd Deddf Lleoliaeth (2011) yn ceisio datganoli rhai agweddau ar bolisi cynllunio, gan roi mwy o reolaeth dros dai cymdeithasol i awdurdodau lleol, rhoi prosesau Cynllunio Cymdogaeth ar waith, a Hawl Cymunedol i Brynu a Hawl i Gynnig ar 'Asedau o Werth Cymunedol'¹ (Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2011). Bwriad yr hawliau hyn yw cynnig mwy o gyfleoedd i gymunedau sicrhau nad yw amwynderau a gwasanaethau lleol yn cael eu colli ac y gallant barhau i gael eu defnyddio gan y cyhoedd os ydynt mewn perygl o gael eu gwerthu (My Community, 2020). Fodd bynnag, mae'r broses o ymgysylltu mewn gwirionedd â'r mecanweithiau hyn fel cymuned neu unigolyn sy'n chwilio am dir yn aml yn hir a chymhleth, a gall fod angen arbenigedd cyfreithiol neu ariannol arbenigol, a all fod yn rhy ddrud i'w chael. Felly mae defnydd a rheolaeth tir cyhoeddus yn rhan o fframwaith nythu o gynlluniau cymdogaeth a lleol, a'r Fframwaith Polisi Cynllunio Cenedlaethol (Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2011).

Maes polisi Arll sy'n arbennig o berthnasol i fannau gwyrdd a thir fferm, yw'r ddeddfwriaeth sy'n ymwneud â thir fferm y cyngor² yn ogystal â pholisi amaeth-amgylcheddol presennol ac arfaethedig. Mae gwreiddiau'r ffermydd hyn yn y dirwasgiad amaethyddol diwedd oes Fictoria, a Deddfau deddfwriaethol olynol 1892, 1908 a 1926, a ysgogodd gynghorau i gaffael tir ar gyfer mân-ddaliadau i ffermwyr ifanc â phrinder arian parod. Daliwyd 438,000 erw gan gynghorau at y diben hwn ym 1926, ac arhosodd yr erwau hwn yn gymharol sefydlog tan y 1970au (Graham et al., 2019). Arweiniodd Deddf Amaethyddiaeth 1970 at esblygiad pellach o'r daliadau hyn i roi cyfleoedd i fwy o bobl ffermio yn eu rhinwedd eu hunain, er bod pwyslais parhaus ar eu rôl fel 'unedau cychwynnol' cyn i denantiaid symud ymlaen i rywle Arll godi yn nadleuon Tŷ'r Arglwyddi ynghylch yr hyn a fyddai'n dod yn Ddeddf Daliadau Amaethyddol 1984 (Curry, 2008: 3). Mae'r rheolau a'r amcanion ynghylch rheoli ffermydd cyngor wedi'u nodi yn Neddf Amaethyddiaeth 1970, sy'n datgan y dylai

¹ "Mae adeilad neu dir arall yn ased o werth cymunedol os yw ei phriff ddefnydd yn ddiweddar wedi bod neu sy'n cael ei ddefnyddio ar hyn o bryd i wella lles cymdeithasol neud ddi-ddordebau cymdeithasol y gymuned leol a gallai wneud hyn yn y dyfodol. (MyCommunity, 2020: 1).

² A gyfeiriwyd ato hefyd fel mwy o 'Ffermydd Sirol' neu 'Tyddynod Sirol', mewn amgylchiadau gwahanol. Am ddiffiniad llawn o'r termau gweler Graham et al. (2019: 5).

awdurdodau mân-ddaliadau gynnig cyfleoedd i newydd-ddyfodiaid a chefnogi tenantiaid presennol fel ei gilydd (Curry, 2008: 4).

Ers y 1970au fodd bynnag, mae dros hanner arwynebedd tir fferm y cyngor wedi'i werthu, oherwydd pwyslais y llywodraethau Ceidwadol ar breifateiddio o dan Thatcher a Major, ac yn fwy diweddar effaith llymder yn gwasgu cyllidebau cynghorau. Gan fod tir fferm y cyngor yn wasanaeth dewisol, y ffermydd hyn yn aml sydd fwyaf agored i werthu pan fo cyllidebau'n dynn, ynghyd â llyfrgelloedd a chanolfannau hamdden (Graham et al., 2019). Mae hyn hefyd yn wir yng Nghymru, lle gwerthwyd tua 5,000 erw o dir fferm y cyngor rhwng 2014 a 2019 yn unig, gan adael 38,719 erw yn weddill (Prior, 2016, Harris, 2020).

Yn ymarferol, mae'n rhaid i Awdurdodau Mân-ddaliadau ddyfeisio eu strategaethau a'u dulliau eu hunain ar gyfer eu hystadau ffermdir a gall y rhain fod yn eithaf amrywiol. Dangosodd ymchwil yn 2019, o'r cynghorau a ymatebodd, fod gan dri chwarter y cynghorau a oedd yn bwriadu cadw eu tir fferm bolisiau neu strategaethau ffurfiol. Roedd gan eraill gynlluniau rheoli neu roeddent yn cael eu harwain gan gynhyrchu incwm er enghraifft, a nododd un ymatebwr fod diffyg cynllun clir yn rhwystri i gyflawni amcanion yr ystad. Nododd ymatebwyr i'r ymchwil hwn hefyd bwysigrwydd deddfwriaeth polisi ehangach wrth benderfynu ar gynlluniau cynghorau yn y dyfodol ar gyfer eu hystadau tir fferm, boed yn ddatganiadau argyfwng hinsawdd eu hunain neu, er enghraifft, amcanion Net Zero a osodwyd ar lefel genedlaethol (Graham et al., 2019). Mae'r graddau yr ystyrir y polisiau amrywiol hyn yn newidiadau cysylltiedig o gyngor i gyngor, ac felly hefyd y cyfleoedd i gymunedau eirioli dros ddefnyddio tir fferm y cyngor mewn ffordd wahanol, gan gynnwys fel llwybr mynediad pwysig i dir.

Un polisi terfynol, arfaethedig diweddar yw'r ymgyrch gyfraith 'Hawl Cymunedol i Dyfu' a arweiniwyd gan Incredible Edible (2022). Maen nhw'n ceisio rhoi'r hawl i'r cyhoedd dyfu bwyd ar fannau cyhoeddus sy'n cael eu tanddefnyddio fel ymylon ffyrdd neu lawntiau o amgylch adeiladau cyhoeddus. Yn ôl The Guardian, byddai deddf newydd o'r fath "yn gorfodi cynghorau i gadw rhestr o dir cyhoeddus sy'n addas ar gyfer "amaethu cymunedol" neu "wella amgylcheddol", gan gynnwys tir sy'n eiddo i'r GIG, asiantaethau'r llywodraeth ac o bosibl cyfleustodau dŵr", a grwpiau lleol. gallai wedyn wneud cais am "dystysgrif defnydd cyfreithlon i drin y tir am gyfnod y cytunwyd arno, heb unrhyw daliadau rhent na newid perchnogaeth" (Barkham, 2022). Lanswyd yr ymgyrch ym mis Mai yn Nhŷ'r Arglwyddi, a bydd yn cael ei symud ymlaen drwy 'fil rheol 10 munud', lle y gobeithir y gellir ei symud ymlaen gyda chefnogaeth drawsbleidiol (Incredible Edible Prestwich and District, 2022). Er bod manau tyfu Incredible Edible yn aml yn gymharol fach, gallai'r gwelliannau mewn tryloywder data a allai gael eu hwyluso gan ddeddfwriaeth Hawl i Dyfu fod yn ddefnyddiol ar gyfer sefydlu ffermydd cymunedol ar raddfa fwy hefyd.

Gogledd Iwerddon

Yng Ngogledd Iwerddon, y prif gyfleoedd i gymunedau sy'n ceisio tir yw ymgysylltu'n uniongyrchol â chynghorau ar sail un-i-un, y broses Trosglwyddo Asedau Cymunedol mwy ffurfiol ac yn y pen draw, y system gynllunio. Nid oes system debyg o dir fferm cyngor yng Ngogledd Iwerddon, lle mae'r rhan fwyaf o ffermydd yn eiddo i berchen-feddiannwyr, neu'n eu gosod yn flynyddol o dan y system 'conacre' (Comisiwn Bwyd, Ffermio a Chefn Gwlad, 2019).

Mae gwefan Social Farms & Gardens NI yn cynnwys nifer o astudiaethau achos o erddi cymunedol, a wnaed yn bosibl gan grwpiau cymunedol yn negodi prydles neu drwydded gyda'u cyngor lleol, er

enghraifft, Incredible Edible Cloughmills . Mae gwaith yn mynd rhagddo ymhlith Social Farms & Gardens GI a

swyddogion derbyngar y cyngor i ddatblygu canllawiau polisi ar gyfer awdurdodau lleol sydd â diddordeb mewn agor mwy o'u tir at ddefnydd cymunedol.

Ar hyn o bryd, y prif lwybrau fferfiol ar gyfer mynediad cymunedol i dir yw'r system gynllunio. O ganlyniad i Ddeddf Llywodraeth Leol (GI) 2014, ers 2015, mae'n rhaid i bob awdurdod lleol yng Ngogledd Iwerddon gynhyrchu 'Cynllun Cymunedol'. Mae gan bob ardal bartneriaeth sefydledig i ddatblygu a gweithredu'r cynlluniau hyn, sy'n cynnwys y cyngor a chyfrff statudol eraill, y sector cymunedol a gwirfoddol, a'r gymuned ehangach, a bwriad y cynlluniau ar y cyd a gynhyrchir yw "*nodi blaenoriaethau hirdymor ar gyfer gwella. lles cymdeithasol, economaidd ac amgylcheddol ardaloedd a'r bobl sy'n byw yno*" (Adran Cymunedau / An Roinn Pobal / Department for Communities, 2017: 1). Er mai ychydig o'r cynlluniau sy'n cyfeirio'n benodol at fynediad cymunedol i dir (gyda'r rhai sy'n siArd yn gyffredinol am brosiectau parciau/gerddi cymunedol), gellid ystyried bod hyn yn cyd-fynd â'u hamcanion ehangach.

Rhaid ystyried y Cynlluniau Cymunedol hyn mewn 'Cynlluniau Datblygu Lleol' mwy a luniwyd gan gynghorau, sy'n darparu 'mynegiant gofodol' o'r Cynllun Cymunedol, trwy nodi sut olwg fydd ar yr ardal a sut y dylid defnyddio a datblygu tir yno. (Adran yr Amgylchedd / Adran yr Amgylchedd / Männystrie o tha Kintraside, 2015, Cyngor Bwrdeistref Causeway Coast and Glens, 2017).

Mae Ymddiriedolaethau Datblygu GI, un o'r cyrff trydydd sector sy'n cefnogi Trosglwyddiadau Asedau Cymunedol yng Ngogledd Iwerddon, wedi llunio 'map llwybr' o'r ffordd eithaf cymhleth y gallant ddefnyddio'r mecanwaith hwn drwy'r broses waredu (eglurir ymhellach yn yr adran nesaf). Yn y modd hwn, trwy lenwi cyfres o holiaduron ac achos/cynllun busnes, efallai y bydd cymunedau'n gallu sicrhau bod ased yn cael ei drosglwyddo, gan gynnwys darnau o dir (Datblygu Ymddiriedolaethau Gogledd Iwerddon, 2021).

Yr Alban

Yn yr Alban, mae diwygio tir a mynediad cymunedol i dir/perchnogaeth tir wedi bod yn amcan polisi cyson dros y ddau ddegawd diwethaf, ac yn aml caiff ei ystyried fel yr un mwyaf blaengar yn y DU. Gosododd Deddf Diwygio Tir 2003 y sylfaen ar gyfer lluo o ddeddfwriaeth yn ymwneud â thir, ac fe'i hyrwyddwyd gan Ddeddf Grymuso'r Gymuned 2015 a Deddf Diwygio Tir 2016. Mae'r darnau olynol hyn o ddeddfwriaeth wedi cynnwys darpariaethau ynghylch Hawl i Brynu Cymunedol (gan gynnwys tir wedi'i adael neu dir diffaith) a Throsglwyddo Asedau Cymunedol, ac wedi dod ynghyd â nifer o ddogfennau canllaw a sefydlu sefydliadau cefnogol megis Comisiwn Tir yr Alban a Chronfa Dir yr Alban (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2021a). Yn unol â Deddf Diwygio Tir (Yr Alban) 2016, mae Llywodraeth yr Alban hefyd wedi cyhoeddi datganiad o hawliau a chyfrifoldebau tir, sy'n sail i'w hymagwedd at ddiwygio tir. Mae'r rhain yn cynnwys mabwysiadu agwedd sy'n seiliedig ar hawliau dynol at dir, cael system fwy amrywiol o berchnogaeth tir a deiliadaeth a mwy o gyfranogiad cymunedol mewn gwneud penderfyniadau am dir, ymhlith pethau eraill (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2017a).

Cryfhaodd Deddf Grymuso Cymunedau (Yr Alban) 2015 fynediad cymunedol i dir yn yr Alban, ac mewn dwy ffordd sy'n berthnasol i dir cyhoeddus yn benodol. Yn gyntaf, drwy brosesau trosglwyddo asedau, rhoddwyd hawl i gyrff cymunedol wneud cais i brynu, prydlesu neu reoli tir (neu adeiladau) sy'n perthyn i awdurdodau lleol neu gyrff cyhoeddus eraill y maent yn meddwl y gallant wneud defnydd gwell ohonynt – ac mae'n rhaid i awdurdodau lleol wneud hynny gyhoeddi mapiau o'r tir y maent yn berchen arno i helpu cymunedau i nodi lleoliadau addas. Ar ôl i gymunedau nodi eu cynlluniau ar gyfer y safle, a bod yr awdurdod lleol yn cymharu'r rhain â defnyddiau presennol neu ddefnyddiau posibl eraill o'r tir a'r manteision a ddaw yn sgîl pob un, rhaid cytuno ar y cais oni bai bod sail resymol dros wrthod. Yn ail, roedd y Ddeddf yn golygu bod gan awdurdodau lleol ddyletswydd i sefydlu a/neu gynnal cofrestrau o 'Dir Da Cyffredin', math penodol o eiddo a basiwyd i lawr gan gyn-gynghorau bwrdeistref, sydd yn aml â *“gwerth hanesyddol ac emosiynol cryf i gymunedau lleol ynghyd a'i ddefnydd ymarferol a'i werth ariannol”*. Rhaid iddynt gynnwys cymunedau lleol yn y broses gofrestru i sicrhau nad oes dim yn cael ei adael allan, a rhaid ymgynghori â nhw cyn cael gwared arno (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2017b: 3-5).

Mae yna hefyd rai llwybrau posibl y gallai cymunedau eu defnyddio i gael mwy o fynediad i dir drwy'r system gynllunio. Cyflwynwyd Cynlluniau Lle Lleol gan Ddeddf Cynllunio (Yr Alban) 2019, ac maent yn rhoi'r hawl i gymunedau gynhyrchu eu cynigion eu hunain ar gyfer datblygu a defnyddio tir (Canolfan Datblygu Cymunedol yr Alban a Nick Wright Planning, nd). Mae Llywodraeth yr Alban hefyd wedi cyhoeddi ei Thrydedd Strategaeth Defnydd Tir yn ddiweddar, sy'n cwmpasu'r cyfnod o 2021-2026, sy'n manylu ar rai mecanweithiau posibl pellach i gymunedau gymryd rhan mewn cynllunio a rheoli defnydd tir, megis drwy Bartneriaethau Defnydd Tir Rhanbarthol (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2021b).

Un o'r blaenoriaethau ar gyfer gweithredu yn Strategaeth Goedwigaeth yr Alban 2019-2029 yw *“Cynnwys mwy o bobl, cymunedau a busnesau i greu, rheoli a defnyddio coedwigoedd a choetiroedd”*, a chrybwyllir un o'r ffyrdd o gyflawni'r nod hwn yw *“Darparu mwy o gyfleoedd i gymunedau trefol a gwledig ddylanwadu ar y penderfyniadau sy'n effeithio ar eu coedwigoedd a'u coetiroedd lleol, gan gynnwys trwy gynyddu perchnogaeth gymunedol”* (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2019: 35). Gallai defnyddio'r rheidrwydd polisi hwn o bosibl helpu i gasglu cefnogaeth awdurdodau lleol i ffermydd cymunedol sy'n cynnwys elfennau amaeth-goedwigaeth.

Yn olaf, mewn ymdrech i gynyddu tryloywder ynghylch perchnogaeth a rheolaeth dros dir, lansiwyd 'Cofrestr o Bersonau sy'n Dal Buddiant Rheoledig mewn Tir (RCI)' sydd ar gael i'r cyhoedd am ddim ym mis Ebrill 2022. Mae rheoliadau bellach yn gosod cyfrifoldeb ar berchnogion a thenantiaid (am fwy nag 20 mlynedd) i gyflenwi gwybodaeth i RCI am eu budd rheoli cyn Ebrill 2023, cyn i gosbau ddod i rym (Cofrestrau'r Alban, nd). Mae'n debyg y bydd hyn yn effeithio ar gyrff cyhoeddus yn ogystal â thirfeddianwyr preifat, a dylai helpu i hwyluso'r broses o gymunedau'n holi pwy sy'n rheoli darn penodol o dir y gallent fod â diddordeb mewn ei ddefnyddio i ddatblygu fferm gymunedol neu at ddefnydd Arll er budd y gymuned ehangach.

Pa bolisiau cyfredol ac arfaethedig sy'n rheoli gwaredu tir cyhoeddus yn benodol a beth maen nhw'n ei ddweud?

Lloegr

Mae'r pwysau ar awdurdodau lleol i ddarparu cartrefi newydd (yn unol â blaenoriaethau llywodraeth ganolog) a chydbwyso eu cyllidebau ar yr un pryd yng nghyd-destun cyni, wedi arwain at

awdurdodau lleol yn gwaredu eu tir, yn aml ar gyfer adeiladu tai, i gyflawni amcanion cynllunio lleol. Mae rhai egwyddorion yn ymwneud â'r gwarediadau hyn, gan gynnwys bod 'wedi'u gwreiddio mewn cynlluniau lleol' ac 'ymgysylltu cynnar ac ystyrlon â chyrrff cyhoeddus eraill a'r farchnad', yn ogystal â nifer o fecanweithiau (e.e. tendrau ac arwerthiannau cyhoeddus) ar gyfer y broses waredu wedi ei osod mewn dogfennau canllaw. Yn gyffredinol, mae gan awdurdodau lleol bwerau gwaredu cyffredinol o dan Ddeddf Llywodraeth Leol 1972, ond yn hollbwysig mae'n rhaid iddynt gael 'ystyriaeth orau', a ddehonglir fel arfer yn ariannol ar gyfer yr asedau y maent yn eu gwaredu (Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2016). Yn ymarferol, gall hyn wneud ceisiadau cymunedol a phrosesau prynu yn anodd iawn, oherwydd efallai na fyddant yn gallu cyfateb cynigion masnachol am ased. Fodd bynnag, diweddarodd Caniatâd Gwaredu Cyffredinol (Lloegr) 2003 Ddeddf 1972 i roi'r hawl i awdurdodau lleol waredu tir hyd at £2 filiwn yn llai na'r 'ystyriaeth orau' heb ganiatâd penodol yr Ysgrifennydd Gwladol, a oedd yn ofynnol yn flaenorol. Bwriad y diweddariad hwn oedd galluogi awdurdodau lleol i dderbyn pris gostyngol am ased pe bai'n debygol o ddarparu buddion cymdeithasol, economaidd neu amgylcheddol i ardal (Y Weinyddiaeth Tai, Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2003), ond ni chaiff ei ddefnyddio llawer fel arfer yn debygol o ystyried y pwysau ariannol sydd ar awdurdodau lleol.

Gogledd Iwerddon

Mae cofrestr o dir sy dro ben yr hyn sydd ei eisiau yn cael ei gadw gan Uned Ymgynghorol Ganolog y Gwasanaethau Tir ac Eiddo. Mae canllawiau manwl wedi'u cynhyrchu ar sut y gall cyrrff y sector cyhoeddus gael gwared ar dir gan sicrhau gwerth gorau fel arfer y flaenoriaeth. Mae'r canllawiau hyn hefyd yn ystyried y Polisi Trosglwyddo Asedau Cymunedol a gyflwynwyd yn 2014 (nad yw'r un peth â'r un yn Lloegr), a'i adolygiad yn 2018, ac yn nodi "*gall corff trydydd sector fynegi diddordeb mewn prynu eiddo dros ben drwy'r broses waredu a gall perchennog yr ased ystyried y cynnig, lle bo'n berthnasol, ynghyd ag unrhyw ddatganiadau o ddiddordeb yn y farchnad fewnol, os o gwbl*" o Siller, 2018: 20). Pe bai sefydliad trydydd sector yn dymuno dilyn yr opsiwn hwn, mae'n rhaid iddynt ddilyn y broses hynod strwythuredig a nodir yn y map llwybr a grybwyllwyd uchod a luniwyd gan Ymddiriedolaethau Datblygu Gogledd Iwerddon.

Yr Alban

Er bod disgwyl hefyd yn gyffredinol i awdurdodau lleol yr Alban gael 'ystyriaeth orau' ar gyfer unrhyw dir y maent yn ei waredu (fel y nodir yn Neddf Llywodraeth Leol yn yr Alban 2003), darparwyd rhywfaint o ganllawiau yn 2010 hefyd ar gyfer gwarediad am lai na ystyriaeth orau, gan gynnwys ystyried a fydd y gwarediad yn cyfrannu at ddatblygiad economaidd neu adfywio, iechyd, lles cymdeithasol neu amgylcheddol ardal neu bersonau sy'n byw yno (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2010: 5, 7).

Pa bolisiau sy'n ymwneud â chyrrff cyhoeddus nad ydynt yn ymwneud yn uniongyrchol â pherchnogaeth neu reolaeth tir ond a allai fod yn berthnasol o hyd?

Lloegr

Ers Brexit, mae Adran yr Amgylchedd, Amaethyddiaeth a Materion Gwledig wedi bod yn gwneud gwaith sylweddol o ailwampio polisi a chymorthdaliadau amaethyddiaeth ac amgylcheddol, drwy'r Cynllun Pontio Amaethyddol (yn seiliedig ar y pwerau yn Neddf Amaethyddiaeth 2020), ac sy'n perthyn yn agos i'r Cynllun Amgylcheddol 25 Blwyddyn ac ymrwymadau Net Sero 2050. Mae'r

Cynllun Pontio Amaethyddol yn amlinellu tri chynllun 'Rheoli Tir Amgylcheddol' (ELM) yn y dyfodol: y Cymhelliant Ffermio Cynaliadwy, Adfer Natur Leol ac Adfer Tirwedd, y bwriedir i bob un ohonynt ddisodli cynlluniau presennol megis y Cynllun Taliad Sylfaenol a'r Cynllun Stiwardiaeth Cefn Gwlad, a cefnogi ffermwyr a rheolwyr tir eraill (gan gynnwys awdurdodau lleol) i reoli eu tir mewn ffordd amgylcheddol gynaliadwy (Adran yr Amgylchedd, Bwyd a Materion Gwledig, 2020). Mae'r cynlluniau ELM yn y cyfnod peilot ar hyn o bryd, felly nid oes manylion manwl sut y byddant yn gweithio ar gael eto, sy'n ei gwneud yn anodd i ffermwyr a rheolwyr tir gynllunio ymlaen llaw (Adran yr Amgylchedd, Amaethyddiaeth a Materion Gwledig, 2021). Ochr yn ochr â datblygiad y cynlluniau ELM, mae Cynllun Gweithredu Coed Lloegr (2021-2024) a'r Cynnig Creu Coetiroedd eisoes wedi'u lansio i gefnogi perchnogion tir i sefydlu a chynnal coetiroedd newydd, a helpu i gyrraedd y targed o 12% o goedwigoedd yn Lloegr. erbyn canol y ganrif (Llywodraeth y DU, 2021). Gall y cynlluniau hyn a chyfleoedd ariannu ychwanegol, er enghraifft yn ymwneud â gwerthu carbon (Comisiwn Coedwigaeth, 2021), ddylanwadu ar flaenoriaethau tîrfeddianwyr cyhoeddus ac a ydynt yn gweld prosiectau fferm gymunedol yn hyfyw.

Mae dwy drafodaeth Arll ar bolisi rhyng-gysylltiedig a allai ddylanwadu ar dir cyhoeddus yn y dyfodol yn ymwneud â'r Strategaeth Fwyd Genedlaethol, a fframweithiau defnydd tir. Mae'r Strategaeth Fwyd Genedlaethol hyd yma wedi bod yn broses adolygu annibynnol a arweiniwyd gan Henry Dimpleby a'i chefnogi gan DEFRA, gan ystyried sut mae sector bwyd y DU yn gweithredu ar hyn o bryd, a nodi opsiynau ar gyfer addasu ac adeiladu ar bolisiau'r Llywodraeth (fel Deddf Amaethyddiaeth 2020 a'r Amgylchedd Deddf 2021) i sicrhau bod system fwyd y DU yn darparu cyflogaeth, a bwyd iach a fforddiadwy i bawb, ei bod yn wydn, ac yn gwella'r amgylchedd naturiol (Strategaeth Fwyd Genedlaethol, 2020). Mae adroddiad a chynllun wedi'u cynhyrchu drwy broses y Strategaeth Fwyd Genedlaethol hyd yn hyn, a gwnaeth yr olaf nifer o awgrymiadau ynghylch gwneud y defnydd gorau o'n tir, gan gynnwys creu 'Fframwaith Defnydd Tir Gwledig' yn nodi pa ardaloedd o dir fyddai bod yn fwyaf addas ar gyfer gwahanol swyddogaethau'r "model tair adran" sef 'tir fferm cnwd uchel', 'tir fferm cynhyrchiol is, a thir lled-naturiol, a ddylai yn ei dro lywio cymorthdaliadau amaethyddol (Strategaeth Fwyd Genedlaethol, 2021: 99, 156) .

Ym mis Mehefin, cyhoeddodd y Llywodraeth Bapur Gwyn y Strategaeth Fwyd o'r diwedd fel ymateb i adolygiad y Strategaeth Fwyd Genedlaethol (Adran yr Amgylchedd, Bwyd a Materion Gwledig, 2022). Roedd llawer o sefydliadau amgylcheddol a chyfiawnder cymdeithasol yn siomedig mai dim ond ychydig o'r argymhellion a wnaed yn y Strategaeth Fwyd Genedlaethol a gafodd eu cynnwys yn y Papur Gwyn hwn, a chan nad yw'r ddogfen hon yn gyfreithiol rwymol, mae cwestiynau'n parhau ynghylch sut y bydd yr ymrwymadau hyn yn cael eu gweithredu hyd yn oed a/neu ei ariannu (George, 2022).

Yn y cyfamser, mae mater fframwaith defnydd tir hefyd wedi'i godi yn Nhŷ'r Arglwyddi yn ystod y cyfnod adrodd gwelliant i Fil yr Amgylchedd, ond hyd yma nid oes unrhyw ymrwymadau cadarn wedi'u gwneud gan y Llywodraeth ar hyn ar gyfer Lloegr (Coleman, 2021) .).

Gogledd Iwerddon

Rhyddhaodd Gweithrediaeth Gogledd Iwerddon 'Strategaeth Twf Gwyrdd' ddrafft yn 2021, sy'n nodi dull aml-ddegawd o fynd i'r afael â newid yn yr hinsawdd a'r amgylchedd tra hefyd yn cefnogi'r economi. Fel rhan o'r dull graddol o wireddu'r ymrwymadau a'r weledigaeth a amlinellir yn y strategaeth, mae Cynlluniau Gweithredu Hinsawdd ar fin cael eu lansio yn y dyfodol agos (Gweithrediaeth Gogledd Iwerddon, 2021).

Mae'r Mesur Newid yn yr Hinsawdd a basiwyd yn ddiweddar, sy'n ymrwymo Gogledd Iwerddon i gyflawni sero net erbyn 2050, a thorri allyriadau methan o 46% (Newyddion ITV, 2022), yn debygol o arwain at newidiadau sylweddol i'r sector amaethyddol, sy'n cael ei ddominyddu gan ffermio da byw. Awgrymodd dadansoddiad a gomisiynwyd gan y diwydiant y gallai fod angen colli mwy nag 1 filiwn o ddefaid a gwartheg i gyrraedd y targedau hyn (Greene, 2022), ac y gallai fod angen symud yn gyffredinol at ffermio âr.

Gan fod y Bil newydd gael ei basio ym mis Mawrth 2022, nid oes llawer o fanylion eto am ei effaith polisi, fodd bynnag mae cynigion yn cynnwys 'Cronfa Bontio Gyfiawn ar gyfer Amaethyddiaeth' i gefnogi ffermwyr i gyrraedd ei thargedau, a swyddfa annibynnol newydd o 'Comisiynydd Hinsawdd Gogledd Iwerddon', a gaiff ddewis gwneud darpariaethau ynghylch caffael neu waredu tir i fodloni amcanion newid yn yr hinsawdd (Cynulliad Gogledd Iwerddon, 2022).

Cyhoeddwyd adolygiad strategol annibynnol o'r sector bwyd-amaeth yng Ngogledd Iwerddon ar ddechrau 2022, a gallai rhai o'i argymhellion sy'n cael eu hystyried gan lunwyr polisi ddylanwadu ar gyfeiriad polisi amaethyddol Gogledd Iwerddon yn y dyfodol (Kendall, 2022). Yn ogystal, yn debyg i Loegr, mae'r Adran Amaethyddiaeth, yr Amgylchedd a Materion Gwledig yng Ngogledd Iwerddon yn cynnig nifer o grantiau i gefnogi'r gwaith o greu coetiroedd newydd a chynnal a chadw rhai sy'n bodoli eisoes, i gyflawni targed cynllun 'Coedwigoedd ar gyfer Ein Dyfodol' o blannu 18 miliwn o goed neu 9,000 hectar o goetir newydd dros y 10 mlynedd nesaf (DAERA, nd).

Yr Alban

Mae Bil Cenedl Bwyd Da (yr Alban) wedi'i basio'n ddiweddar yn Senedd yr Alban (Senedd yr Alban / Senedd na h-Alba, 2022) – ei nod yw gosod gofyniad ar rai cyrff cyhoeddus i greu 'Cynlluniau Cenedl Bwyd Da'. (Senedd yr Alban / Senedd na h-Alba, 2021). Mae hon yn un rhan o'r gweithgareddau polisi Cenedl Fwyd Da ehangach a roddwyd ar waith ers cyhoeddi'r ddogfen 'Becoming a Good Food Nation' yn 2014, a oedd yn nodi gweledigaeth o'r Alban fel Cenedl Fwyd Da, "*Ile mae pobl o bob cefndir yn ymfalchïo ac yn falch o'r bwyd y maent yn ei gynhyrchu, yn ei brynu, ei goginio, ei weini, a'i fwyta bob dydd, ac yn elwa ohono*" (Llywodraeth yr Alban a Llywodraeth na h-Alba, 2022: 1). Er nad oes sôn penodol am dir yn y ddogfen hon, gallai nodau cyffredinol y polisi 'Cenedl Bwyd Da' gefnogi mwy o fynediad cymunedol i dir. Er enghraifft, mae gwaith dan y testun 'Hyrwyddo cynhyrchu a chaffael cynaliadwy' wedi cynnwys Gweithgor 'Tyfu Eich Hun' a argymhellodd brydlesu tir yn y tymor hir ar gyfer prosiectau tyfu cymunedol (Grow Your Own Working Group, 2011).

Polisi Ehangach y DU ar Dir Preifat

A oes unrhyw bolisiau cyfredol neu arfaethedig a allai gymell perchnogion tir preifat i sicrhau bod tir ar gael i gymunedau yn uniongyrchol neu drwy fanc tir?

Lloegr

Gallai'r prif bolisi a allai gefnogi perchnogion tir preifat yn Lloegr sicrhau bod eu tir ar gael i gymunedau fod drwy'r cyfandaliad ymadael a lansiwyd yn ddiweddar fel rhan o'r Cynllun Rheoli Tir Amgylcheddol (Asiantaeth Taliadau Gwledig ac Adran yr Amgylchedd, Bwyd a Materion Gwledig). , 2022). Mae'r polisi hwn yn galluogi ffermwyr sydd am adael amaethyddiaeth i gymryd taliad yn lle derbyn cymorthdaliadau pellach, os ydynt yn cytuno i adael o fewn cyfnod penodol o amser (erbyn

mis Mai 2024). Os bydd nifer fawr o ffermwyr sy'n ymddeol yn cael eu cymell i werthu neu roi eu tir oherwydd y cyfandaliad, gallai hyn o bosibl agor cyfleoedd sylweddol i newydd-ddyfodiaid, gan gynnwys mathau cymunedol o berchnogaeth.

Gogledd Iwerddon

Mae'n bosibl y gallai'r Mesur Newid yn yr Hinsawdd a grybwyllwyd uchod osod y sylfaen ar gyfer cymhellion yn y dyfodol i dirfeddianwyr sicrhau bod tir ar gael i gymunedau, ond ychydig o fanylion sydd ar gael ar hyn o bryd.

Yr Alban

Yn yr Alban, cyflwynwyd y fframweithiau deddfwriaethol amrywiol ar ddiwygio tir a grymuso cymunedau i ddarpariaethau ar gyfer cymunedau sydd am gael mynediad i dir preifat. Yn gyntaf, gyda'r hawl i brynu cymunedol bellach wedi'i ymestyn ar draws yr Alban, mae cymunedau lleol ac, ar wahân, tenantiaid amaethyddol, yn gallu cofrestru diddordeb mewn darnau o dir a chael dewis cyntaf i'w brynu os ydynt yn dod ar werth. Yn ail, rhoddwyd hawl i gyrff cymunedol brynu tir a adawyd neu a esgeuluswyd sy'n achosi niwed i les amgylcheddol y gymuned, hyd yn oed os nad yw'r perchennog yn fodlon gwerthu, pe bai'r pryniant yn golygu datblygu'r tir yn gynaliadwy er budd y cyhoedd. (Llywodraeth yr Alban / Llywodraeth na h-Alba, 2017b). Er na allai'r naill na'r llall o'r polisiau hyn gymell tirlfeddianwyr preifat yn uniongyrchol, gallent yn anuniongyrchol drwy a) wybod y gallai darnau o'u tir ddarparu buddion cymunedol ehangach, neu b) gallu cael gwared ar ddarnau o dir a allai fod yn heriol nad oes ganddynt gynlluniau ar eu cyfer ar hyn o bryd. .

Yn ddiweddar, mae ASA o'r Alban wedi cynnig cap ar faint o dir y gallai tirlfeddianwr preifat ei ddal, gydag unrhyw ormodedd a allai wasanaethu'n well y budd cyhoeddus y gellid ei gynnig i grwpiau cymunedol ei brynu, ac mae'n mynd i lansio ymgynghoriad cyhoeddus ar y pwnc hwn (Carmichael, 2022). Mae cap o'r fath wedi'i gynnig o'r blaen yn yr Alban ond nid yw wedi'i ddwyn ymlaen (Carrell, 2015), ac mae'r ddeddfwriaeth hon yn dal i fod ymhell o gael ei rhoi ar waith, ond gallai 'Bil Cyfiawnder Tir' yn y dyfodol orfodi rhai o'r tirlfeddianwyr preifat mwyaf i roi rywfaint o'u tir i grwpiau cymunedol.

Yn ogystal â'r polisiau rhanbarthol penodol hyn, mae'n bosibl y gallai tirlfeddianwyr ledled y DU gael eu cymell i gynnig tir i gymunedau drwy'r Gronfa Perchnogaeth Gymunedol, sef cronfa o £150 miliwn sy'n rhedeg tan 2024/25, i helpu cymunedau i brynu neu feddiannu asedau. gan gynnwys tir, sy'n bwysig i'r gymuned leol, sydd mewn perygl o gael ei golli (Cronfa Perchnogaeth Gymunedol, 2021, Y Weinyddiaeth Tai, Cymunedau a Llywodraeth Leol, 2021).

Mae Mannau Gwyrdd Gwydn yn brosiect partneriaeth gwerth £1.27m sy'n cael ei arwain gan Ffermydd a Gerddi Cymdeithasol i dreialu systemau bwyd wedi'u hail-leoli gan ddefnyddio cymunedau a'u mannau gwyrdd fel yr ysgogiad ar gyfer newid ledled Cymru tan fis Mehefin 2023.

Mae'r prosiect hwn wedi derbyn cyllid drwy'r Cymunedau Gwledig Llywodraeth Cymru – Rhaglen Datblygu Gwledig 2014-2020, a ariennir gan Gronfa Amaethyddol Ewrop ar gyfer Datblygu Gwledig a Llywodraeth Cymru.

Cyfeiriadau

Barkham, P. (2022). *Mae grwpiau cymunedol yn galw am 'hawl i dyfu' bwyd mewn mannau cyhoeddus nad ydyn nhw'n eu caru yn y DU*. [ar-lein] The Guardian. Ar gael yn: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2022/may/02/community-groups-call-for-right-to-grow-food-in-uks-unloved-public-spaces> [Cyrchwyd 5 Gorff .2022].

Carmichael, H. (2022). MSP Llafur yn cynnig cap i fynd i'r afael ag 'anghyfarfaleddd sydd wedi gwreiddio' o ran perchnogaeth tir. [ar-lein] *Yr Independent*. Ar gael yn: <https://www.independent.co.uk/news/uk/bill-one-scottish-government-snp-government-scottish-parliament-b2053809.html> [Cyrchwyd 28 Ebrill 2022].

Carrell, S. (2015). Dicter wrth i'r cynnig i gapio perchnogaeth tir yn yr Alban gael ei ollwng gan y llywodraeth. [ar-lein] *The Guardian*. Ar gael yn: <https://www.theguardian.com/politics/2015/jun/23/anger-as-proposal-to-cap-land-ownership-in-scotland-is-dropped-by-government> [Cyrchwyd 5 Gorff .2022].

Cyngor Bwrdeistref Causeway Coast and Glens (2017). *Cynllun Cymunedol ar gyfer Sarn yr Arfordir a'r Glyn - Fframwaith Strategol*. [ar-lein] Ar gael yn: https://www.causewaycoastandglens.gov.uk/uploads/general/Community_Plan_Report_Design_WR.pdf [Cyrchwyd 15 Mawrth 2022].

Coleman, C. (2021). *Fframweithiau defnydd tir: integreiddio polisiau yn Lloegr*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://lordslibrary.parliament.uk/land-use-frameworks-integrating-policies-in-england/> [Cyrchwyd 17 Mawrth 2022].

Cronfa Perchnogaeth Gymunedol (2021). *Cronfa Perchnogaeth Gymunedol - Gyda'n gilydd gallwn wneud gwahaniaeth*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.communityownershipfund.co.uk/> [Cyrchwyd 21 Mawrth 2022].

Curry, D. (2008). *Pwysigrwydd Gwasanaeth Ffermydd y Sir i'r Economi Wledig*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://docplayer.net/24521906-The-importance-of-the-county-farms-service-to-the-rural-economy.html> [Cyrchwyd 15 Chwefror 2022].

DAERA. (dd). *Grantiau coedwigaeth DAERA*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.daera-ni.gov.uk/articles/daera-forestry-grants> [Cyrchwyd 28 Ebrill 2022].

Adran Cymunedau / An Roinn Pobal / Department for Communities (2017). *Cynllunio Cymunedol*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.communities-ni.gov.uk/articles/community-planning> [Cyrchwyd 15 Mawrth 2022].

Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol (2011). *Arweinlyfr Saesneg clir i Ddeddf Lleoliaeth*. [ar-lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/5959/1896534.pdf [Cyrchwyd 15 Chwefror 2022].

Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol (2016). *Canllawiau Gwaredu Asedau Awdurdodau Lleol*. [ar-lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/508307/160316_Land_disposal_guidance.pdf [Cyrchwyd 15 Chwefror 2022].

Yr Adran Cymunedau a Llywodraeth Leol (2016). *Canllawiau Gwaredu Asedau Awdurdodau Lleol*. [ar-lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/508307/160316_Land_disposal_guidance.pdf [Cyrchwyd 15 Chwefror 2022].

Adran yr Amgylchedd, Amaethyddiaeth a Materion Gwledig (2021). *Cymhelliant Ffermio Cynaliadwy: Cynlluniau Defra ar gyfer treialu a lansio'r cynllun*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/sustainable-farming-incentive-scheme-pilot-launch-overview/sustainable-farming-incentive-defras-plans-for-piloting-and-lansio-y-cynllun> [Cyrchwyd 17 Mawrth 2022].

Adran yr Amgylchedd, Bwyd a Materion Gwledig (2022). *Strategaeth Fwyd y Llywodraeth*. [ar-lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1082026/government-food-strategy.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Adran yr Amgylchedd, Bwyd a Materion Gwledig (2020). *Y Llwybr at Ffermio Cynaliadwy: Cynllun Pontio Amaethyddol 2021 i 2024*. [ar-lein] Ar gael yn:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/954283/agricultural-transition-plan.pdf [Cyrchwyd 17 Mawrth 2022].

Adran yr Amgylchedd / Adran yr Amgylchedd / Männystrie o tha Kintraside (2015). *Datganiad Polisi Cynllunio Strategol ar gyfer Gogledd Iwerddon (SPPS) - Cynllunio ar gyfer Datblygu Cynaliadwy*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.infrastructure-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/infrastructure/SPPS.pdf> [Cyrchwyd 15 Mawrth 2022].

Ymddiriedolaethau Datblygu Gogledd Iwerddon (2021). *Proses DTNI CAT*. [ar-lein] Ar gael yn <https://www.dtni.org.uk/wp-content/uploads/2021/04/DTNI-CAT-PROGRESS-FLOW-CHART-v.5.pdf> [Cyrchwyd 15 Mar. 2022].

Food, Farming and Countryside Commission (2019). *Lay of the Land - Report of the Northern Ireland Inquiry*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://ffcc.co.uk/assets/downloads/FFCC-Northern-Ireland-Lay-of-the-Land.pdf> [Cyrchwyd 15 Mar. 2022].

Forestry Commission (2021). *England Woodland Creation Offer*. [online] GOV.UK. Ar gael yn: <https://www.gov.uk/guidance/england-woodland-creation-offer> [Cyrchwyd 28 Apr. 2022].

George, S. (2022). 'A feeble to-do list': Environmental groups and agriculture sector react to UK Government's Food Strategy. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.edie.net/a-feeble-to-do-list-environmental-groups-and-agriculture-sector-react-to-uk-governments-food-strategy/> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Graham, K., Shrubsole, G., Wheatley, H. and Swade, K. (2019). *Reviving county farms*. [ar-lein] Ar gael yn: https://www.cpre.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/December-2019_Reviving-county-farms.pdf [Cyrchwyd 4 Chwef. 2021].

Greene, T. (2022). Northern Ireland faces loss of 1 million sheep and cattle to meet climate targets. [ar-lein] *The Guardian*. Ar gael yn: <https://www.theguardian.com/environment/2022/apr/22/northern-ireland-faces-loss-of-1-million-sheep-and-cattle-to-meet-climate-targets> [28 Ebr. 2022].

Grow Your Own Working Group (2011). *Report for Scotland's National Food and Drink Policy - Recipe for Success*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/advice-and-guidance/2011/02/grow-your-own-working-group-recommendations-report/documents/grow-working-group-recommendations-report-pdf/govscot%3Adocument/Grow%2BYour%2BOwn%2BWorking%2BGroup%2Brecommendations%2BReport.pdf> [Darllenwyd 21 Maw. 2022].

Harris, L. (2020). *Decrease in Welsh county farms estate causes concern* [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.fwi.co.uk/business/business-management/tenancies-rents/decrease-in-welsh-county-farms-estate-causes-concern> [Cyrchwyd 8 Maw. 2022].

Incredible Edible CIC (2022). *The Right To Grow 2022*. [ar-lein] Ar gael yn: https://drive.google.com/file/d/16_RCNaP__HcYw7FDxhidOkWUvM3MWNMq/view [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Incredible Edible Prestwich and District (2022). *Incredible Edible's campaign on the 'Right to Grow'*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://iepad.co.uk/campaign-right-to-grow/> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

ITV News (2022). *Northern Ireland passes Climate Change Bill committing to net-zero by 2050*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.itv.com/news/utv/2022-03-09/northern-ireland-finally-passes-climate-change-bill> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

Kendall, P. (2022). *Independent Strategic Review of the Northern Ireland Agri-Food Sector*. [ar-lein] Ar gael yn: <https://www.economy-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/economy/independent-strategic-review-ni-agri-food-sector.pdf> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Land and Property Services / Seirbhís Talún & Maoine and Department of Finance / An Roinn Airgeadais (2018). *Disposal of Surplus Public Sector Property in Northern Ireland*. [ar-lein] Ar gael yn: https://www.finance-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/dfp/Disposal%20of%20surplus%20public%20sector%20property%20in%20Northern%20Ireland%20-%20guidance%20-%20Nov%202018_0_0.pdf [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Ministry of Housing, Communities & Local Government (2003). *Circular 06/03: Local Government Act 1972 general disposal consent (England) 2003 disposal of land for less than the best consideration that can reasonably be obtained*. [ar-lein] Ar

gael yn:

https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/7690/462483.pdf [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

Ministry of Housing, Communities & Local Government (2021). *Community Ownership Fund: prospectus*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/community-ownership-fund-prospectus/community-ownership-fund-prospectus#overview> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

MyCommunity (2020). *What are Assets of Community Value (ACV)?* [ar lein] Ar gael yn: <https://mycommunity.org.uk/what-are-assets-of-community-value-acv> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

National Food Strategy (2020). *Terms of Reference*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.nationalfoodstrategy.org/terms-of-reference/> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

National Food Strategy (2021). *National Food Strategy - Independent Review - The Plan*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.nationalfoodstrategy.org/wp-content/uploads/2021/07/1669_NFS_The_Plan_July21_S11.pdf [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

NI Executive (2021). *Draft Green Growth Strategy for Northern Ireland*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/consultations/daera/Green%20Growth_Brochure%20V8.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Northern Ireland Assembly (2022) *Climate Change Bill - Notice of Amendments tabled on 2 March 2022 for Consideration Stage*. [ar lein] Ar gael yn: <http://www.niassembly.gov.uk/globalassets/documents/legislation/bills/non-executive-bills/session-2017-2022/climate-change/noa1---climate-change.pdf> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

Prior, R. (2016). *Local Authority Farms in Wales*. [ar lein] Ar gael yn: <https://senedd.wales/research%20documents/local%20authority%20farms%20in%20wales/16-035-web-english.pdf> [Cyrchwyd 8 Maw. 2022].

Registers of Scotland (nd). *Register of Persons Holding a Controlled Interest in Land*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.ros.gov.uk/our-registers/rci> [Cyrchwyd 28 Ebr.. 2022].

Rural Payments Agency and Department for Environment, Food and Rural Affairs (2022). *How to apply for a lump sum payment to leave or retire from farming*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/apply-for-a-lump-sum-payment-to-leave-or-retire-from-farming/how-to-apply-for-a-lump-sum-payment-to-leave-or-retire-from-farming> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].

Scottish Community Development Centre and Nick Wright Planning (nd). *Local Place Plans - A How To Guide*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.transformingplanning.scot/media/2236/draft-how-to-guide-pdf-format.pdf> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2010). *Disposal of Land by Local Authorities (Scotland) Regulations: General Guidance*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/disposal-land-local-authorities-scotland-regulations-general-guidance/pages/1/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2017a). *Scottish land rights and responsibilities statement*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/scottish-land-rights-responsibilities-statement/pages/3/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2017b). *Community Empowerment (Scotland) Act: summary*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/community-empowerment-scotland-act-summary/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2019). *Scotland's Forestry Strategy - 2019-2029*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/strategy-plan/2019/02/scotlands-forestry-strategy-20192029/documents/scotlands-forestry-strategy-2019-2029/scotlands-forestry-strategy-2019-2029/govscot%3Adocument/scotlands-forestry-strategy-2019-2029.pdf?forceDownload=true> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2021a). *Land reform*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/policies/land-reform/> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2021b). *Land use - getting the best from our land: strategy 2021 to 2026*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/scotlands-third-land-use-strategy-2021-2026-getting-best-land/pages/4/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2022). *Good Food Nation policy - Food and drink*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/policies/food-and-drink/good-food-nation/> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

The Scottish Parliament / Pàrlamaid na h-Alba (2021). *Good Food Nation (Scotland) Bill*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.parliament.scot/bills-and-laws/bills/good-food-nation-scotland-bill> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

The Scottish Parliament / Pàrlamaid na h-Alba (2022). *Good Food Nation (Scotland) Bill - Stage 3*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.parliament.scot/bills-and-laws/bills/good-food-nation-scotland-bill/stage-3> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

UK Government (2021). *The England Trees Action Plan 2021-2024*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/987432/england-trees-action-plan.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Department for Communities and Local Government (2011). *A plain English guide to the Localism Act*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/5959/1896534.pdf [Cyrchwyd 15 Chwef. 2022].

Department for Communities and Local Government (2016). *Local Authority Assets Disposal Guidance*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/508307/160316_Land_disposal_guidance.pdf [Cyrchwyd 15 Chwef. 2022].

MyCommunity (2020). *What are Assets of Community Value (ACV)?* [ar lein] Ar gael yn: <https://mycommunity.org.uk/what-are-assets-of-community-value-acv> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

Curry, D. (2008). *The Importance of the County Farms Service to the Rural Economy*. [ar lein] Ar gael yn: <https://docplayer.net/24521906-The-importance-of-the-county-farms-service-to-the-rural-economy.html> [Cyrchwyd 15 Chwef. 2022].

Graham, K., Shrubsole, G., Wheatley, H. and Swade, K. (2019). *Reviving county farms*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.cpre.org.uk/wp-content/uploads/2019/12/December-2019_Reviving-county-farms.pdf [Cyrchwyd 4 Chwef. 2021].

Prior, R. (2016). *Local Authority Farms in Wales*. [ar lein] Ar gael yn: <https://senedd.wales/research%20documents/local%20authority%20farms%20in%20wales/16-035-web-english.pdf> [Cyrchwyd 8 Maw. 2022].

Harris, L. (2020). *Decrease in Welsh county farms estate causes concern - Farmers Weekly*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.fwi.co.uk/business/business-management/tenancies-rents/decrease-in-welsh-county-farms-estate-causes-concern> [Cyrchwyd 8 Maw. 2022].

Incredible Edible CIC (2022). *The Right To Grow 2022*. [ar lein] Ar gael yn: https://drive.google.com/file/d/16_RCNaP_HcYw7FDxhidOkWUvM3MWNMq/view [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Barkham, P. (2022). *Community groups call for 'right to grow' food in UK's unloved public spaces*. [online] The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2022/may/02/community-groups-call-for-right-to-grow-food-in-uks-unloved-public-spaces> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Incredible Edible Prestwich and District (2022). *Incredible Edible's campaign on the 'Right to Grow'*. [ar lein] Ar gael yn: <https://iepad.co.uk/campaign-right-to-grow/> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Food, Farming and Countryside Commission (2019). *Lay of the Land - Report of the Northern Ireland Inquiry*. [ar lein] Ar gael yn: <https://ffcc.co.uk/assets/downloads/FFCC-Northern-Ireland-Lay-of-the-Land.pdf> [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Department for Communities / An Roinn Pobal / Department fur Communities (2017). *Community Planning*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.communities-ni.gov.uk/articles/community-planning> [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Department of the Environment / An Roinn Comhshaoil / Männystríe o tha Kintrasíde (2015). *A Strategic Planning Policy Statement for Northern Ireland (SPPS) - Planning for Sustainable Development*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.infrastructure-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/infrastructure/SPPS.pdf> [Cyrchwyd 15 Mar. 2022].

Causeway Coast and Glens Borough Council (2017). *A Community Plan for Causeway Coast and Glens - A Strategic Framework*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.causewaycoastandglens.gov.uk/uploads/general/Community_Plan_Report_Design_WR.pdf [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Development Trusts NI (2021). *DTNI CAT Process*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.dtni.org.uk/wp-content/uploads/2021/04/DTNI-CAT-PROGRESS-FLOW-CHART-v.5.pdf> [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2021a). *Land reform*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/policies/land-reform/> [Cyrchwyd 17 Mar. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2017a). *Scottish land rights and responsibilities statement*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/scottish-land-rights-responsibilities-statement/pages/3/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2017b). *Community Empowerment (Scotland) Act: summary*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/community-empowerment-scotland-act-summary/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Community Development Centre and Nick Wright Planning (nd). *Local Place Plans - A How To Guide*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.transformingplanning.scot/media/2236/draft-how-to-guide-pdf-format.pdf> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2021b). *Land use - getting the best from our land: strategy 2021 to 2026*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/scotlands-third-land-use-strategy-2021-2026-getting-best-land/pages/4/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2019). *Scotland's Forestry Strategy - 2019-2029*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/strategy-plan/2019/02/scotlands-forestry-strategy-20192029/documents/scotlands-forestry-strategy-2019-2029/scotlands-forestry-strategy-2019-2029/govscot%3Adocument/scotlands-forestry-strategy-2019-2029.pdf?forceDownload=true> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].

Registers of Scotland (nd). *Register of Persons Holding a Controlled Interest in Land*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.ros.gov.uk/our-registers/rci> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].

Department for Communities and Local Government (2016). *Local Authority Assets Disposal Guidance*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/508307/160316_Land_disposal_guidance.pdf [Cyrchwyd 15 Chwef. 2022].

Ministry of Housing, Communities & Local Government (2003). *Circular 06/03: Local Government Act 1972 general disposal consent (England) 2003 disposal of land for less than the best consideration that can reasonably be obtained*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/7690/462483.pdf [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

Land and Property Services / Seirbhísí Talún & Maoine and Department of Finance / An Roinn Airgeadais (2018). *Disposal of Surplus Public Sector Property in Northern Ireland*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.finance-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/dfp/Disposal%20of%20surplus%20public%20sector%20property%20in%20Northern%20Ireland%20-%20guidance%20-%20Nov%2018_0_0.pdf [Cyrchwyd 15 Maw. 2022].

Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2010). *Disposal of Land by Local Authorities (Scotland) Regulations: General Guidance*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/publications/disposal-land-local-authorities-scotland-regulations-general-guidance/pages/1/> [Cyrchwyd 14 Maw. 2022].

Department for Environment, Agriculture and Rural Affairs (2021b). *Sustainable Farming Incentive: Defra's plans for piloting and launching the scheme*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/sustainable-farming-incentive-scheme-pilot-launch-overview/sustainable-farming-incentive-defras-plans-for-piloting-and-launching-the-scheme> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

- Forestry Commission (2021). *England Woodland Creation Offer*. [online] GOV.UK. Available at: <https://www.gov.uk/guidance/england-woodland-creation-offer> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].
- National Food Strategy (2020). *Terms of Reference*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.nationalfoodstrategy.org/terms-of-reference/> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].
- National Food Strategy (2021). *National Food Strategy - Independent Review - The Plan*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.nationalfoodstrategy.org/wp-content/uploads/2021/07/1669_NFS_The_Plan_July21_S11.pdf [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].
- George, S. (2022). 'A feeble to-do list': Environmental groups and agriculture sector react to UK Government's Food Strategy. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.edie.net/a-feeble-to-do-list-environmental-groups-and-agriculture-sector-react-to-uk-governments-food-strategy/> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].
- Department for Environment, Food & Rural Affairs (2022). *Government Food Strategy*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1082026/government-food-strategy.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].
- The Scottish Parliament / Pàrlamaid na h-Alba (2022). *Good Food Nation (Scotland) Bill - Stage 3*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.parliament.scot/bills-and-laws/bills/good-food-nation-scotland-bill/stage-3> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].
- The Scottish Parliament / Pàrlamaid na h-Alba (2021). *Good Food Nation Scotland Bill*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.parliament.scot/bills-and-laws/bills/good-food-nation-scotland-bill> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].
- Scottish Government / Riaghaltas na h-Alba (2022). *Good Food Nation policy - Food and drink*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/policies/food-and-drink/good-food-nation/> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].
- Grow Your Own Working Group (2011). *Report for Scotland's National Food and Drink Policy - Recipe for Success*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.scot/binaries/content/documents/govscot/publications/advice-and-guidance/2011/02/grow-your-own-working-group-recommendations-report/documents/grow-working-group-recommendations-report-pdf/govscot%3Adocument/Grow%2BYour%2BOwn%2BWorking%2BGroup%2Brecommendations%2Breport.pdf> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].
- Rural Payments Agency and Department for Environment, Food and Rural Affairs (2022). *How to apply for a lump sum payment to leave or retire from farming*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/apply-for-a-lump-sum-payment-to-leave-or-retire-from-farming/how-to-apply-for-a-lump-sum-payment-to-leave-or-retire-from-farming> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].
- Carmichael, H. (2022). *Labour MSP proposes cap to tackle 'entrenched inequality' of land ownership*. [online] The Independent. Available at: <https://www.independent.co.uk/news/uk/bill-one-scottish-government-snp-government-scottish-parliament-b2053809.html> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022].
- Community Ownership Fund (2021). *Community Ownership Fund - Together we can make a difference*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.communityownershipfund.co.uk/> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].
- Ministry of Housing, Communities & Local Government (2021). *Community Ownership Fund: prospectus*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.gov.uk/government/publications/community-ownership-fund-prospectus/community-ownership-fund-prospectus#overview> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].
- Department for Environment, Food and Rural Affairs (2020). *The Path to Sustainable Farming: An Agricultural Transition Plan 2021 to 2024*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/954283/agricultural-transition-plan.pdf [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].
- UK Government (2021). *The England Trees Action Plan 2021-2024*. [ar lein] Ar gael yn: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/987432/england-trees-action-plan.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].
- NI Executive (2021). *Draft Green Growth Strategy for Northern Ireland*. [ar lein] Ar gael yn: https://www.daera-ni.gov.uk/sites/default/files/consultations/daera/Green%20Growth_Brochure%20V8.pdf [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Carrell, S. (2015). *Anger as proposal to cap land ownership in Scotland is dropped by government*. [online] The Guardian. Available at: <https://www.theguardian.com/politics/2015/jun/23/anger-as-proposal-to-cap-land-ownership-in-scotland-is-dropped-by-government> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

Coleman, C. (2021). *Land use frameworks: integrating policies in England*. [ar lein] Ar gael yn: <https://lordslibrary.parliament.uk/land-use-frameworks-integrating-policies-in-england/> [Cyrchwyd 17 Maw. 2022].

ITV News (2022). *Northern Ireland passes Climate Change Bill committing to net-zero by 2050*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.itv.com/news/utv/2022-03-09/northern-ireland-finally-passes-climate-change-bill> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

Greene, T. (2022). *Northern Ireland faces loss of 1 million sheep and cattle to meet climate targets*. [ar lein] The Guardian. Ar gael yn: <https://www.theguardian.com/environment/2022/apr/22/northern-ireland-faces-loss-of-1-million-sheep-and-cattle-to-meet-climate-targets> [Cyrchwyd 28 Apr. 2022].

Northern Ireland Assembly (2022) *Climate Change Bill - Notice of Amendments tabled on 2 March 2022 for Consideration Stage*. [ar lein] Ar gael yn: <http://www.niassembly.gov.uk/globalassets/documents/legislation/bills/non-executive-bills/session-2017-2022/climate-change/naa1---climate-change.pdf> [Cyrchwyd 21 Maw. 2022].

Kendall, P. (2022). *Independent Strategic Review of the Northern Ireland Agri-Food Sector 1 Independent Strategic Review of the Northern Ireland Agri-Food Sector SUMMARY*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.economy-ni.gov.uk/sites/default/files/publications/economy/independent-strategic-review-ni-agri-food-sector.pdf> [Cyrchwyd 5 Gorff. 2022].

DAERA. (nd). *DAERA forestry grants*. [ar lein] Ar gael yn: <https://www.daera-ni.gov.uk/articles/daera-forestry-grants> [Cyrchwyd 28 Ebr. 2022]